

В.О. ШЕВЦОВА
(Луганськ)

**РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ОРОНІМІВ
(НА МАТЕРІАЛІ ОРОНІМІЇ ЛУГАНЩИНИ)**

УДК 811.161.2' 373.21 (477.61)

Шевцова В.О. Регіональні особливості оронімів (на матеріалі оронімії Луганщини); 9 стор.; кількість бібліографічних джерел – 6; мова українська.

Анотація. Стаття продовжує цикл публікацій автора з регіональної топонімії. У ній розглянуто лексику, що послужила джерелом для номінації будь-якого елемента рельєфу земної поверхні, та словотвірну структуру імені, яким названо рельєф, і мотив називання.

Ключові слова: оронім, топонімізація, транстопонімізація, мотив називання, апелятив, антропонім.

Resume. The article continues the cycle of publications of the author from regional toponyms. A vocabulary which served a source for the nomination of any element of landscape of earthly surface, and word-formation structure of the name, used forthelandscape, is studied in the article.

Key words: oronim, toponimization, transtponimization, reason of the name, appellative, antroponim.

Ороніми є лінгвокультурними маркованими одиницями й багатим джерелом для дослідження специфіки власних назв на фонетичному, орфоепічному, лексичному й граматичному рівнях. Це одне із джерел дослідження національної специфіки мови, оскільки ороніми виникають у мові кожного народу в різні періоди й з різних причин: вони генетично пов'язані з апелятивною й ономастичною лексикою, а тому їх етимони фіксують побут, суспільно-політичний лад, матеріальну й духовну культуру, взаємозв'язки з іншими народами, світогляд, психічні особливості, головні риси ментальності мешканців та іншу екстралінгвістичну інформацію (6, с. 7-13).

Ороніми як джерело дослідження дають цінний матеріал для лінгвіста при вивченні структури мови, про що вчені усвідомлювали ще задовго до появи ґрунтовних теоретичних праць.

Регіональний оронім – це мовний феномен, якому не приділялася увага, у той час як недооцінювати значимість такого дослідження просто неможливо: ороніми є невід'ємною складовою частиною української лексики.

Аналіз оронімів показав, що одні з них постали внаслідок топонімізації апелятивів, інші утворилися топонімізацією антропонімійних назв, ще інші – транстопонімізацією.

Топонімізуються апелятиви-іменники: пагорб Пристін [‘прис’т’ін] (НП); балка Виделка [ви^е делка] (Антр.); балка Кислички [ки^ес’лички] (Кр.); пагорб Шпиль [шпил’] (Антр.); гора Лиман [ли’ман] (Кр.); прикметники: балка Пахотна [‘пахотна] (Гор.); балка Солона [со’лона] (СВ); долина Мирна [‘мирна] (с.Кузьмівка); гора Форпостна [фор’посна] (НП). Топонімізацію прикметників, мотивуючими яких були апелятиви, можна назвати однією зі специфічних ознак оронімії Луганщини. Так само часто топонімізувалися і прикметники, мотивуючими яких були антропоніми – прізвища та імена осіб: балка Рибалкина [рибалк’іна] (Антр.); балка Лифанова [лих’ванова] (с. Городище); яр Макушин [ма’кушин йе’рок] (Кр.). Топонімізувалися антропоніми як у формі називного відмінка (яр Коробкин [ко’робк’ін] (Антр.); ярк Сердешний [се^р’дешний] (СБ)), так і у формі родового відмінка однини: урочище Юницького [йу’ниц’кого] (СБ) або множини: яр тарасят [тара’с’ат] (Антр.). Поодинокими є утворення, що постали шляхом топонімізації числівників: гора Перша [‘перша] НП. Такими ж поодинокими є ороніми, утворені шляхом транстопонімізації інших груп топонімів: балка Журавка [жу’раўка] (НП); балка Карпати [кар’пати] (КД); гора Ікова [‘ікова] (НП). Утворилися оронімійні імена й суфіксальним способом: гора Московська [мос’коўс’ка] (НП); балка Караульне [кала’урне] (КД).

Ороніми – це здебільшого прості назви (урочище Сіточне [‘с’іточне] (Кр); Соснове [сос’нове] (СБ); Огидне [о’гидне] (НП); Дерезовате [де^ре^зо^вате] (Антр.); рідше – композити: долина Рідкодуб [р’ідко’дуб] (Кр); височина Середньоруська [се^редн’о’руска] (НП) і словосполучення (гора Межева могила [‘меже^ва мо’гила] (Кр), ділянка горбів Дев’яте травня [де^в’йате траўн’а] (НП). Тож дериватемна структура оронімів така ж, як і у інших груп топонімів, хоча оронімія – автономна підсистема, невід’ємний компонент української топонімії.

Для місцевих оронімів характерна своєрідність виникнення, розвитку і якісних змін, обумовлених своєрідністю історії Луганщини, а також природністю виникнення будь-яких орографічних об’єктів, розташованих на її території; утворення ж їх остаточно ще не внормоване (1, с. 94).

До орографічних об’єктів прийнято відносити балки, яри, урочища, долини, гори, кручі, горби, бугри, пагорки, могили тощо, якими й багата земля Луганщини. Діалектологічні записи показали, що місцеві жителі одні із дефініцій орографічних об’єктів прийняли без змін, тобто уніфікували із загальноукраїнськими: урочищем називають ділянку, яка виділяється серед навколишньої місцевості природними ознаками (ліс серед поля, луг, болото серед лісу (4, IV, с. 647); долиною – рівну плоску місцевість, розташовану між горбами чи горами, діл, падину, паділ, видолок, видолинок (4, I, с. 806).

Інші дефініції зазнали змін внаслідок їх розширення або звуження. Так, балкою, як правило, називають яр з пологими схилами. Місцеві жителі балкою інколи називають і яр з крутими схилами: балка Крута [кру'та] (с. Городище). Яром називають глибоку довгу западину з крутими прямовисними схилами, що утворилася внаслідок розливу пустих осадових порід тимчасовими потоками (4, IV, с. 935). Луганці називають ярами й такі, що утворилися штучним способом, внаслідок відбору землі, глини, піску, але вони невеликі за розміром й неглибокі. Глибокі ж, у яких відбирають крейду, камінь, пісок або глину, здебільшого луганці називають кар'єрами; малі за розміром яри ярками [йар'ками] або ерками [йер'ками].

Мотиви номінації орографічних об'єктів дещо спільні з агрографічними, проте й вони мають свої особливості, що полягають як в активності вживання того чи іншого мотиву, так і в самих мотивах (1, с. 66). Далеко не всі місцеві ороніми мають прозорий мотив називання, хоча будь-який з оронімів має прозору семантичну структуру та корінь, за допомогою якого можна визначити мотив номінації. Та ми при визначенні мотивів називання користувалися інформацією місцевих жителів, де певний об'єкт розташований. Проте й застереження вчених, що така інформація може бути помилковою, усвідомленою інформатором без опори на реальні факти походження ороніма, нами враховувалися.

1. Мотиви називання балок. Причетність особи до топооб'єкта: балка Куцова [куцова]: у балці розташовувалася пасіка, пасічником якої був колгоспник на прізвище Куц (М); балка Матвієва [мат'в'йїє'ва]: заможний селянин на ім'я Матвій побудував загопи в балці, де росла трава й була кормом для тварин (СС); Катеринин байрак [кате'ринин ба'рак]: монахиня Катерина зробила в балці хату-землянку й жила в ній до останнього дня життя, після її смерті балку назвали Катерининою (СС); Бабенкова [ба'бенкова], Гурина [гури'на] балки: засаджували ці землі заможні люди, їхніми прізвищами й названо балки – Міл.; балка Миколи Івановича [ми'коли івановича]: Микола Іванович оберігав джерела балки (Свердл.). Окремий випадок, що стався на місці орографічного об'єкта або поблизу нього: Грачача [гра'чача]: у балку навесні злітаються граки (М.); Гримуча: у роки Великої Вітчизняної війни в ній розташовувалися партизани, ворог намагався знищити їх, у балку скидали бомби, які розривалися й створювали ревіння й гриміння (Антр.); Гримуча [гри'муча]: у балці водилися гримучі змії (Перев.); Горіла [го'р'іла]: у балці часто відбувалися пожежі (Антр.); Дранова [д'ранова]: у балці росли липи, з яких драли лико (Ров.). Особливість ґрунтів: Грузька [груз'ка]: після дощів розмивало ґрунт, пройти по ній дуже важко (Ров.); Піхотна [пахотна]: земля така, що її легко обробляти, пахати (Гор.);

Глинище [г'линище]: жителі села Пархоменка займалися гончарством і хліборобством, знайти гарну глину було дуже складно, та один із гончарів, Кузьма, знайшов таку глину й сповістив про знахідку майстрів-самоучок, які довгий час брали там глину; місцевість і стала балкою (КД); Солона [со'лона]: у балці було колись джерельце з дуже солоною водою (КД); Суха [су'ха]: у балці ніколи не буває води (СВ). Особливість рослинності: Оріхова [о'р'іхова]: у балці росте багато ліщини, жителі збирають там горіхи (БК); Дібровка [д'іб'роўка]: у балці густо ростуть дерева (с. Городище); Калинова [ка'линова]: росте багато кущів калини (СС); Дубова [ду'бова]: у балці ростуть дуби, яких багато (Свердл.). Розташування орографічного об'єкта щодо іншого топооб'єкта: Калаурне [калаурне]: балка знаходиться майже на кордоні з Росією, на місці колишнього козацького пікету: місцеві жителі замість слова караули вимовляли калаури (КД); Язиката [язи'ката]: у балці, до половини її довжини, пролягає невисокий пагорб (язик), повністю вкритий травою (СС); балка Березівська [бе'ре'зіўс'ка]: біля балки є ставок з аналогічною назвою (Свердл.). Розмір або форма орографічного об'єкта: Довга ['доўга]: розташована вузькою смужкою приблизно зо два кілометри, тягнеться з північного заходу на південний схід (БК); Довга ['доўга]: розташована вздовж траси (Антр.); Кругла [к'ругла], її ж називають і Крутою [кру'тойу]: має круглу форму; балка розташована близько частин ям, що носять назви Курляндія і Прістен, і тому балку називають ще Курляндський Круглик [кур'л'андз'к'ій к'ругли'к] і Прістенський Круглик ['пр'істе'н'с'к'ій к'ругли'к], Крутою її називають у тій частині, де вона має круті схили (с. Городище); Широка [ши'рока]: розташована перпендикулярно балці Довгій (БК); П'ятачок [пйата'чок]: невеличка за розміром, має форму кола або п'ятака (СС); Розлога [роз'лога]: справді розлога й довга, укрита чагарниками (СС); П'ятипальцева [пйати'пал'цева]: балка зверху схожа на п'ятерню (Антр.); Вила ['вила]: балка розташована там, де сходяться три ярки в один і нагадують вила трійчатки, зарослі вербами (М.). Усі мотиви називання активні. Малоуживаним є лише один із усіх: напрямок розташування орографічного об'єкта, наприклад: Західна: балка розташовується в напрямку заходу сонця (Антр.).

2. Мотиви називання ярів, урочищ, долин. Вони мають свою специфіку, яка міститься не в назві мотиву, а в його суті, причини номінації.

Причетність особи до орографічного об'єкта: Сергієнків [се'рг'і'йенк'іў]; Вердиків ['ве'рди'к'іў]; Голубенків [голу'бенк'іў] яри: наділи колись належали Сергієчку, Вердику, Голубенку (СС); Мамаєвий [ма'майеві]: біля яру жив чоловік на прізвище Мамай (СС); Маринин [ма'рини'н]: байрак

носить ім'я монахині: після того, як згорів монастир, Марина знайшла собі пристанище в байраці (КД).

Окремий випадок, що стався на місці орографічного об'єкта або поблизу нього: Дурний [дур'ний]: величезний яр, дуже глибокий, схили круті, тягнувся майже понад дорогою, за поворотом його можна було й не помітити, якщо їхали волами та ще й пізно, тому часто переверталися; у ньому нічого не росте, а на його схилах подекуди росте ковила (БК); Карманівка [кар'маніўка]: яр розташований на землях Бараниківки; колись давно, мешканці села ходили на базар до станиці, на шляху їх переймали грабіжники, забирали гроші, товар, все, що люди мали; інакше кажучи, "витрушували кармани" і ховалися в яру; пограбовані тікали, боялися, що грабіжники позбавлять їх життя; оговтавшись, починали голосити за пограбованим, але це вже було біля яру, який зветься тепер Ревухою [ре"вухойу].

Особливість ґрунтів: Крейдяний [к'рейданій]: у яру є крейда, яку використовують жителі для господарських потреб (БВ); Водяне [вод'а'не]: урочище часто стоїть затоплене водою (Кр.).

Розташування орографічного об'єкта відносно іншого об'єкта: Кальнівочка [кал'н'івочка]: у селі Максимівці вулиця носила однойменну назву; ім'я їй дала родина на прізвище Кальні, яка жила на цій вулиці; родини немає, а є яр, який навесні буває різнотрав'ям, за що ласкаво його називають Кальнівочка (Тр.); Маяк [ма'йак]: долина, на території якої колись стояв маяк (Тр.); Шахово ['шахово]: долина поблизу села Шахово (Тр.); Черемховий [че"ремховий]: яр розташований поблизу Черемхового лісу (СБ); Жолобки [жолоб'ки]: урочище, де б'є вода з жолобків (Кр.); Гетьманський ['гет'ман'ський]: тягнеться полем між Заайдарівкою і Донцівкою, а це частина Гетьманського шляху (НП).

Особливість рослинності: Рідкодуб [р'ідко'дуб]: долина засаджувалася дубами, які не всі приймалися, їх ставало все менше й менше (с.Кузьмівка); є й урочище Рідко дуб, у якому теж рідко посаджені дуби (Кр.).

Розмір або форма орографічного об'єкта, його рельєф: Куций ['куцій]: яр невеликий, але глибокий (М.); Довгий ['доўгий]: яр тягнеться через увесь степ і виходить у Бондарівці (М.); Єрок [йе'рок]: родова назва агрографічного об'єкта, що означає глибоку й довгу западину, утворену тимчасовими потоками (Кр.); Траса [т'раса]: протитанковий рів оперезує село від північної до південної околиці (НП).

Активним мотивом називання описаної групи оронімів є тільки один: окремий випадок, що стався на місці орографічного об'єкта або поблизу нього. Усі інші неактивні.

3. Мотиви називання гір, круч, горбів, пагорків, могил є майже однакові з іншими групами орографічних об'єктів; відрізняються вони активністю вживання.

Причетність особи до топооб'єкта або рід занять особи: Линчина Гора [‘линчи’на го’ра]: пагорб, землі якого були наділом Линки (Кр.); Шовкунова Гора; Кочанкова Гора: пагорби, що мотивуються також прізвищами Шовкун і Кочанков (Кр.); Бабаєва: на кручі завжди викошував траву на сіно Бабай (Тр.); Крупкини Могили: горби, розташовані біля села Кам’янки, утворилися від землі, насипаної над землянками, у яких жив розбійник Крупка.

Розмір, форма або інша ознака топооб'єкта, його уявна схожість з іншим топооб'єктом: Карпати [кар’пати]: жителі, які раніше жили біля Карпат або бачили їх, хотіли залишити згадку про них (КД); Макітра [ма’к’ітра], гора крейдяна: улоговина, в якій розташовується с. Бондарківка, має форму макітри (М.); Зимова [зи’мова]: гора біла, як сніг, від каменю (СС). Висла [‘висла]: жителі цих місць вважають, що слово “висла” уживається зі значенням “висока”. На нашу думку, така ознака як навислість, звислість гори, розмір гори створює її саме такою (БВ); Велика Могила [ве’лика мо’гила]; Менша Могила [‘менша мо’гила]; Низька Могила [ни’зка мо’гила]: височини, що мають форму могили або горба (М.); Шпиль [шпил’]: гостроверхий пагорб (Антр.); Скеля [с’кел’а]: гостроверхий пагорб з одного боку схожий на скелю (Антр.); Гостра Могила [‘гостра мо’гила]: підвищення на горі Безщасній [бе’з’шчас’ній], колись там стояла козацька варта, козаки тримали споруду, що звалася фігурою, яка служила способом передачі інформації: фігуру підпалювати – уночі було видно стовп полум’я, а вдень – диму; полум’я і дим сповіщали про наближення ворога (НП).

І причетність особи до топооб'єкта, і розмір, форма або інша ознака топооб'єкта є активними мотивами номінації орографічного об'єкта. неактивними є такі мотиви номінації, як окремий випадок, розташування об'єкта щодо іншого топооб'єкта або території, де живуть люди; напрямок або порядок розташування топооб'єкта, наприклад: Безщасна Гора [без’ш’часна гора]: пагорб з крутими схилами й неродючими ґрунтами; на ньому давали селянам наділи, які ніколи не були врожайними, а тому й не приносили очікуваного щастя (Білолуцьк); Форпостна [форпосна] (НП), на горі розташувався форпост: слово означає “передня варта, сторожа” (5, 19).

Отже, оронімія Луганщини успадкувала від загальноукраїнської топонімійної системи структуру, способи творення й мотиви номінації орографічних об'єктів. Ороніми є вторинними щодо зв'язаних з ними апелятивів та ономастичних назв. Ороніми, як і інші топонімійні назви, співвідносяться з дискретними об'єктами дійсності.

Скорочення

Антр. – Антрацитівський район
БК – Білокуракинський район
Гор. – с. Городище
КД – Краснодонський район
Кр – Кременський район
М – Харківський район
Міл. – Міловський район
НП – Новопсковський район
Перев. – Перевальський район
СБ – Старобільський район
СВ – Сватівський район
СС – Слов'яносербський район
Свердл. – Свердловський район
Тр. – Троїцький район

Література

1. Горпинич В.О. Слов'янська ад'єктонімія і катойконімія : монографія. – Дніпропетровськ: Пороги, 2003. – 407с.
2. Кругляк Ю.М. Ім'я великого міста. – К.: Наук. думка, 1978. – 151 с.
3. Луганщина. Етнокультурний вимір : монографія. – Луганськ: Альма-матер, 2001. – 360 с.
4. Новий тлумачний словник української мови у чотирьох томах. – К.: Аконіт, 1998.
5. Словник іншомовних слів/ За ред.. О.С. Мельничука. – К.: Академія наук УРСР, 1974. – 775 с.
6. Шевцова В.О. Топонімія Луганщини. – Луганськ: Знання, 2000. – 116 с.